

Ганна Серэхан

АСАБЛІВАСЦІ ПСІХАЛАГІЧНАГА АДЛЮСТРАВАННЯ ВОБРАЗА ЗАМУЖНЯЙ ЖАНЧЫНЫ Ў БЕЛАРУСКІХ СЯМЕЙНА-БЫТАВЫХ ПЕСНЯХ

Адзін з асноўных тэматычных радоў сямейна-бытавой лірыкі – песні замужняй жанчыны, прысвечаныя роднаму дому. У сучаснай фалькларыстыцы дастаткова грунтоўна даследавана паэтыка такіх песень, раскрыта семантыка і зроблены спробы вывесці генезіс асобных вобразаў. Аднак вельмі нямногія даследчыкі прысвячаюць свае працы разгляду не толькі сродкаў выяўлення пачуццяў, але і аналізу саміх гэтых пачуццяў, вызначэнню матываў тых ці іншых учынкаў замужніцы, яе рэакцый на раптоўныя змены свайго грамадскага становішча і адносін да былога, роднага, дарагога.

Мэтай нашага разгляду з’яўляецца спроба «рэканструяваць» псіхалагічную аснову паводзін замужняй жанчыны і яе адносін да роднага дому (адзначым, што **псіхалагічнае** звязана з рухамі душы, пачуццямі, перажываннямі). Лічым мэтазгодным выкарыстаць параўнальны метада аналізу: супастаўленне адных і тых жа вобразаў у розных песнях, асабліва ў варыянтах адной песні, вельмі часта дае магчымасць праясніць іх змест, дазваляе узаемадапаўняць або, наадварот, абвяргаць уяўныя сувязі паміж імі. Больш яскрава прасачыць рухі псіхалагічнага свету гераіні дазволіць аналіз сэнсу паралелізмаў, параўнанняў і іншых мастацкіх тропай.

Пры вывучэнні тэкстаў сямейна-бытавых песень звяртае на сябе ўвагу адна акалічнасць: жанчына, якой лёсам наканавана быць гаспадыняй дома, амаль ніколі не з’яўлялася гаспадыняй свайго ўласнага жыцця. І справа тут не толькі ў тым, што беларуская сялянка ў дарэвалюцыйнай Расіі, як піша І.К. Цішчанка, «не мела маральнага і звычайнага права выбіраць сабе спадарожніка жыцця» і «ўся трагедыя ў тым, што сялянская дзяўчына выходзіла замуж не па любові, не па сваёй волі» [3, 5]. Па-першае, у дарэвалюцыйны час не спынілася складанне і спяванне народных песень, а змест іх выклікае слёзы і цяпер, нягледзячы на тое, што згаданы звычай ужо даўно адышоў. Па-другое, калі параўноўваць «жаночыя» і «мужчынскія» песні пра сямейнае жыццё, то становіцца відавочным: мужчына таксама часта адчувае сябе нешчаслівым у сям’і, хоць у большасці выпадкаў сам выбірае жонку. Гэта няшчасце можа быць вынікам таго, што спадарожніца жыцця яму ўжо стала нялюба і ён мае другую жанчыну. Найбольш гаротным бачыцца мужчына ў прымацкіх песнях. Іх няшмат. Але змест іх вельмі важны для выяўлення галоўнай прычыны пакут, выражаных у шматлікіх «жаночых» песнях. Супаставім адпаведныя ўрыўкі з розных твораў:

*Як прынёс прымак вады цешчы,
Не ўспеў жа ён сесці,
Ой, сказала яму цешча
Несці свіням есці.*

*А ў полі вярба каласістая,
Мая свякруха наравістая:*

*Ой, не раз, не два не абедала,
Пакуль свякроўку пераведала.*

*Ой, бадай вашыя свіння
Усе паздыхалі, а хата згарэла,
Як мне гэта прымачае
Жыццё надаела.*

*Зарання ўстала, спаці не дае,
Работку скажа, сама спаці ляжа*
[3, 104].

*Ой, рыкнулі сівы волы,
Із дубровы йдучы,
Заплакалі два прымакі,
З прымаў ўцякаючы [* , 1].*

Як бачым, галоўная прычына няшчасця тут – дэспатычнасць сваякрохі і цешчы, маральны і фізічны прыгнёт у няродным доме. Гэта ідэя яднае вышэйназваныя і роднасныя ім песні. Як толькі мужчына трапляе ў чужы дом, ён таксама становіцца гаротнікам.

Зыходзячы з усяго гэтага, можна зрабіць вывад, што галоўная прычына драматызму становішча нявесткі не ў традыцыі выходзіць замуж па волі бацькоў, як гэта здаецца на першы погляд, хаця і гэта мае месца ў песнях, — прычыны ў іншых простых з’явах:

- 1) неабходнасць жыць у няроднай сям’і;
- 2) расчараванне ў мужы, якое можа быць выклікана любымі абставінамі.

Нават у сувязі з праблемай уплыву ўказаных акалічнасцей на фарміраванне тэматыкі лірычных народных песень можна вылучыць дзве асновы сюжэтаў такіх твораў: бацькі самі, без жадання дзяўчыны выдалі яе замуж за нялюбага; дзяўчына будзе жыццё па волі свайго сэрца.

Калі ў першым выпадку нявестка скардзіцца на бацькоўскі ўчынак і сваю горкую долю, нават гнеўна пратэстуе супраць прыгнёту чужых, то ў другім маладая жанчына, змяніўшы сваё грамадскае становішча, апынуўшыся ў няволі і адчуўшы, што яе надзеі на бестурботнае шчасце побач з каханым не апраўданы, часцей за ўсё пакараецца лёсу і імкнецца схваць гора не толькі ад чужых людзей, а нават ад сваёй радні. Што ж прымушае яе замыкацца ў сабе? Здаецца, у гэтым няма ніякай таямніцы: яна сама ва ўсім вінаватая, а таму і не жаліцца. Але калі прыгледзецца больш уважліва да паводзін і слоў нявесткі, нельга спыніцца толькі на гэтай выснове. Звернемся да тэксту:

*Едзьце, браткі, да сваёй хаткі,
Не кажыце маёй мамачцы,
Што мне жыці так трудненька.
Да скажыце маёй мамачцы,
Што хаджу я харашиханька,
Да хаджу я весялюсенька [2, 189].*

Здаецца, навошта ж падманваць родную маці, якая, наадварот, суцешыць, можа, нават заступіцца за дачку? Але ў наступнай песні гаворыцца:

*Цішэй, брацейка, цішэй гавары.
Ты ж маю сваякроўку не унараві.
Ты ж мае хатчкі не нараўнуеш,*

*Ты ж маіх парогаў не паніжаеш.
Ты ж маёй вадзіцы не набліжаеш,
Ты ж маёй свякроўкі не задобрыш [2, 190].*

Як бачым, нявестка лічыць, што родныя не палепшаць яе становішча, а, заступаючыся, выклічуць яшчэ большае незадавальненне свекрыві і свёкра. Маладая замужніца прымае ўсю віну за нескладзеныя адносіны на сябе, сама сябе прымушае прыраўніваць мужаву сям'ю да роднай:

*А свякроўка – як родная мамка,
А свякратка – як родненькі татка,
Дзеверахны – як родны брахны,
А заўвіцы – як родны сястрыцы.
А нікому ніяк не ўгаджу...[2, 196].*

Яна, можна сказаць, «зраднілася» са сваім горам, не пратэстуе, бо **баіцца, каб не было горш**, і пакараецца сваёй долі:

*Пайшла замуж сваёй воляй,
Стрэла мяне горка доля.
– Плыві, доля, за вадой,
А я, млада, за табою [2, 198-199].*

Шырокае поле для разважанняў на тэму гора-долі даюць песні, якія раскрываюць карціну наведвання дачкой маці. Адразу адзначым, што яны таксама маюць дваякае развіццё:

- 1) сустрэча адбылася;
- 2) сустрэча не адбылася або закончылася непаразуменнем.

Напачатку маладая замужніца выказвае намер ці жаданне паехаць да маці ў госці, выражанае пры дапамозе паралелізму:

*Ды ўжо сонейка за бор коціцца,
Мне да матанькі ў госці хочацца [3, 285].*

*Ой, коціцца, коціцца
Сонейка з гары.
Ой, хочацца, хочацца
У госці да радні [3, 293].*

Што яднае ўступы розных варыянтаў песні? На першы погляд, гэта ніякі і не паралелізм: проста малюецца карціна вечара, калі нявестка, парабіўшы гаспадарчыя справы, збіраецца наведаць матулю. Але заўважым: у кожным з варыянтаў песні **штосьці коціцца з гары**. Магчыма, гэтая **гара** і ёсць сімвал таго самага **гора**, якім паланёная нявестка, тым больш, што ў адной з песень гаворыцца:

*Горушка мая крутая,
Горушка маё бальшое.
Ніхто горушку не зроіць,
Ніхто горушка не зменіць [3, 90].*

У доказ прывядзем яшчэ адзін урывак:

*Адкуль-адкуль месячык узойдзець,
Адтуль-адтуль мой татачка прыедзець.*

Усходзіць месячык із загор'я.

Едзець татुлька на падвор'е [2, 196].

Такім чынам, у большасці песень гара ўвасабляе гора. Калі штосьці коціцца або выходзіць з-за гары, то гэта значыць, што для героя надыходзіць светлая хвіліна. Здаецца, вось і для нявесткі наступае гэты прасвет. Але часам сустрэча з маці, родным домам праходзіць, на першы погляд, парадаксальна. Гэта і ёсць тая другая лінія, па якой можа развівацца сюжэт, калі паразумення пры сустрэчы з маці не атрымалася. У шматлікіх песнях маці напрамую праганяе дачку з дома:

Ідзі, ідзі, доч мая,

З кім савет імела.

Ты савета маево

Слушаць ні хацела [, 2].*

У іншых варыянтах яна гатова прыняць дачку, але цяпер ужо дачка-зязюлька не чуе маці:

Што гэта за птушачка жалабна пяе?

Калі наша дзіцятка – ляці к нам у двор.

Калі раба зязюлька – ляці ў шчэры бор.

Не пачула дочанька ды й матчыных слоў –

Паляцела дочанька ды й у шчэры бор [2, 197].

Такая жаласлівая развязка абумоўлена павер'ямі, згодна з якімі прылёт зязюлі на сядзібу мог выклікаць гора. Так, напрыклад, калі зязюля сядзіць хвостом да дома і кукуе, гэта да добрай весткі, калі ж галавой – «кагосьці з сям'і кліча». Асабліва небяспечным лічылася трохразовае кукаванне [4].

Нягледзячы на тое, што вобраз зязюлі – шматгранны і ў кожным новым творы набывае новае адценне, свайго больш-менш вузкага сімвалізму ён не страціў. Гэтага нельга сказаць пра дрэвы. Прычым атрымліваецца, што і каліна, і рабіна, і вярба могуць сімвалізаваць адны і тыя ж з'явы. У прыватнасці, Н. Гілевіч піша: «Каліна (звычайна чырвоная каліна або красная каліна – у значэнні прыгожая) – гэта і вобраз дзяўчыны на выданні, нявесты <...> З асноўным сімвалічным значэннем вобраза каліны (маладая дзяўчына, адзінокая або няшчасная ў замужжы жанчына) супадае значэнне сімвалічнага вобраза рабіны. <...> Вярба (звычайна – нахілёная) сімвалізуе маладую дзяўчыну на выданні, або – часцей – няшчасную, гаратлівую жанчыну...» [1, 79-82].

Дык якім жа канкрэтна сімвалам з'яўляецца тое ці іншае дрэва ў дадзеным выпадку? Вобразы дрэў у сямейна-бытавых песнях лёгка перастаўляюцца, мяняюцца месцамі:

Заквітней сабе хоць калінаю,

Заквітней сабе хоць чырвонаю...[2, 287].

А стань жа ты там рабінаю,

Рабінкаю зеляненькаю [2, 287].

Або:

...Я ж, малада, праводзіць пайду...

Ды стану ж я пад бярозкаю... [3, 302].

...А сама стану пад яварам [3, 302].

Іншая справа, што менавіта вобразы дрэў, а не траў ці кветак (за рэдкім выключэннем) увасабляюць жанчыну. Прычым вялікае значэнне маюць карані гэтага дрэва. Так, выраз «зялёная вішня з-пад караня вышла» абазначае, што маладая дзяўчына адлучылася ад сваёй радні, сваіх «каранёў». Падмыванне каранёў дрэва вадою таксама азначае, што лёс адлучае нявестку ад родзічаў. Дарэчы, у лірычных песнях можна заўважыць своеасаблівае супрацьпастаўленне «птушка – дрэва» (магчыма, з аднаго боку, гэта азначае волю, свабоду перамяшчэння, з другога – няволю, прыкаванасць да чаго-небудзь). Так, калі нявестка збіраецца ў госці да маці, то ў песні з'яўляецца вобразная карціна «А ў бару сасна калывалася...» [3, 283] ці «А бярозанька калыхалася...» [3, 285]. «Калывалася» – значыць, старалася адчуць волю. А вось ужо ў дарогу да родных маладзіца пазычае ў цецерука пер'е, у сокала – вочы, у зязюлі – крылы. Але і гэтыя атрыбуты нявестцы не дапамагаюць. Дарога ў той свет, дзе яна «куры не чула, зораў не знала, работку парабіла», ужо закрыта, а новы свет яе яшчэ не прыняў. На гэтым этапе асабліва балюча і востра ўспрымаюцца неасцярожныя словы і учынкi блізкіх людзей.

Такім чынам, можна зрабіць вывад: паводле сямейна-бытавых песень, галоўнай крыніцай трагічных перажыванняў нявесткі ў паслявясельны перыяд з'яўляецца неабходнасць жыць у няродным доме. Усё новае параўноўваецца са старым, прывычным. А таму зразумелая цяга маладой жанчыны да роднай хаты, да блізкіх, характар узаемаадносінаў з якімі складваецца найперш у адпаведнасці з тым, па чыёй волі дзяўчына выйшла замуж. Характэрная рыса паводзін нявесткі – замкнёнасць ад свету і родных, абумоўленая няверай у паляпшэнне свайго становішча і страхам перад горшым. Акрамя таго, менавіта знешнія прычыны, магчыма, павер'і або маральныя ўстаноўкі, а не ўнутраны разлад губяць шчырасць ва ўзаемаадносінах паміж нявесткай і яе былым домам. Маладая нявестка – гэта пералётная птушка, якая знаходзіцца паміж мінулым і будучым і прымае на сябе іх жорсткае сутыкненне, не маючы ўласнага цяперашняга.

ЗАЎВАГІ

*1. Запіс зроблены аўтарам 21.07.2003 г. у в. Масявічы Лідскага раёна Гродзенскай вобласці ад Говар Любові Аляксандраўны.

*2. Запіс зроблены аўтарам 17.07.2003 г. у в. Лелюкі Іўеўскага раёна Гродзенскай вобласці ад Расейка Юзэфы Зыгмундаўны.

ЛІТАРАТУРА

1. Гілевiч Н. С. Паэтыка беларускай народнай лiрыкi. Слова i вобраз. Паэтычны сiнтаксiс. Гукапiс i рыфма. Мн., 1975.

2. Лiрычныя песнi / Уклад. i рэд. Н. С. Гiлевiч. Мн., 1976.

3. Сямейна-бытавыя песнi / Склад. I. К. Цiшчанка. Мн., 1984.

4. www.pagan.ru

